

primavera 2025

Traduir Estellés a l'italià

Giampiero Pelegri

En els últims trenta anys a Itàlia hi ha hagut un fort interès envers la literatura catalana, gràcies especialment a la novel·la negra, la novel·la històrica i la literatura feminista. Tanmateix, el lloc que ocupa la poesia catalana, dins d'eixe conjunt, encara és exigü.

A més a més, si considerem l'obra dels autors valencians, crida l'atenció la seua escassíssima presència en el món editorial italià.

De fet, la important tasca duta a terme per alguns traductors (Cesare Giardini, Adele Faccio, Rodolfo i Livio Wilcock, Giuseppe Tavani, Ignazio Delogu, Giuseppe Edoardo Sansone, Donatella Siviero, Giorgio Faggin, Emilio Coco, Pietro Civitareale i Marcello Belotti), molts dels quals, a partir dels anys seixanta, han contribuït a la descoberta de la poesia en català a Itàlia –tot un univers literari pràcticament desconegut al meu país fins no fa gaire–, ha deixat pràcticament de banda els poetes valencians, i la seua presència, com he assenyalat adés, en les obres traduïdes a l'italià, ha estat escassíssima.

Fet i fet, el primer poeta valencià antologat fou Joan Fuster, el qual apareix, amb el poema titulat «Elegia íntima», en l'antologia de Rodolfo i Livio Wilcock que es publicà el 1962 amb el títol de *Poeti catalani*.

Després hi hagué un silenci molt llarg i les veus poètiques del País Valencià no tingueren cabuda en cap antologia publicada a Itàlia. Eixe prolongat silenci fou trencat només el 2008, quan va sortir una obra editada per Donatella Siverio, amb traduccions de Giuseppe Tavani, Francesco Ardolino, Costanzo di Girolamo, Oriana Scarpati i de Siviero mateixa, titulada *Parlano le donne. Poetesse catalane del XXI secolo*, en la qual van aparéixer textos d'Àngels Gregori, Anna Montero i Teresa Pascual.

A més a més, si analitzem l'obra traduïda a l'italià de Vicent Andrés Estellés, podem notar que, fins fa molt poc, ningú va traduir el poeta de Burjassot, i qui ho va intentar ho va fer de manera molt dispersa i insuficient. De fet, la primera traducció d'Estellés va sortir a la llum el 2012, a càrrec de Giorgio Faggin, el qual, en la revista Tratti, traduí díhuit poemes del *Llibre de Meravelles*.

Quatre anys més tard, el 2016, Emilio Coco va incloure un poema d'Estellés en l'antologia titulada *Trentaquattro poeti catalani per il XXI secolo* i, amb un reconeixement merescut, el va posar en el capítol dedicat als Maestri de la literatura catalana.

Eixe any, Pietro Civitareale publicà *Poeti catalani del XX secolo*, en el pròleg del qual subratlla que la poesia d'Estellés es ressent de les difícils condicions històriques imposades pel franquisme, i hi inclogué, de manera no casual, només un poema del fill del forner en el seu recull: «La cançó de la rosa de paper».

Quasi acabant el 2016, isqué *La gioia della strada*, una antologia de cinquanta-set poemes, amb el text original acarat, editat per Veronica Orazi, a càrrec d'un equip de traductors del qual jo formava part.

El 2021 Giorgio Faggin va publicar el recull titulat *Lirici catalani*, incloent-hi el poema titulat «Demà serà una cançó». Per acabar, cal ressenyar que l'última traducció d'Estellés a l'italià és del 21 de març de 2024, quan, en l'àmbit de la dissetena edició del Dia Mundial de la Poesia, proclamat per la Unesco, i amb el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes, es va retre un homenatge al poeta de Burjassot en triar el poema «M'he estimat molt la vida», amb la seua traducció a vint-i-dues llengües, entre les quals hi havia l'italià. Francesco Ardolino, professor de filologia italiana a la Universitat de Barcelona, es va fer càrrec de la traducció.

El procés de *La gioia della strada*

He de reconèixer que la publicació de *La gioia della strada* va nàixer per pura casualitat. El 2012 jo feia classes d'italià a l'EOI de Sagunt. Tenia un grup de nivell avançat, i un dia dos antics professors que formaven part del nombrós conjunt dels alumnes-jubilats s'aproparen a la meua taula i em van contar tot d'una que havien començat a

traduir a l'italià uns poemes d'Estellés, i em van demanar ajuda per tal de revisar els textos que ja tenien. Confesse que em quedí bocabadat. De primeres, la seua proposta em va semblar molt agosarada i em va sorprendre molt.

Vaig recordar el que deia Natalia Ginzburg sobre la traducció, en comparar la feina que fa la formiga i el cavall, atés que s'hi ha de combinar la minuciositat de la formiga i l'ímpetu del cavall, i vaig pensar que de debò que els meus alumnes havien començat amb un ímpetu digne d'un bon corser!

Tanmateix, al final m'hi vaig embarcar jo, també, i en quasi quatre anys vam traduir uns seixanta poemes. La tria que es va fer abastava pràcticament tota la producció literària d'Estellés: dels primers poemes fins al Mural del País Valencià, i volia ser una mena de florilegi de la seua copiosa producció poètica en la modalitat del català parlat al País Valencià.

Deia Fuster que, en última instància, els versos del poeta de Burjassot tenen la nua elementalitat de la vida de cada dia: la fam, el sexe, la mort, i sobre aquests eixos universals de la literatura orientàrem la selecció dels poemes que, al remat, traduírem.

Així doncs, la tria que vam fer estava centrada en els poemes que es dirigeixen especialment als sentiments, a les emocions, enfocats mitjançant una òptica merament valenciana, en construir tot un prisma peculiar que va permetre al nostre poeta de contemplar la realitat que l'envoltava.

Negociar amb el poeta de Burjassot i amb altres actors

No cal dir que dur a terme una traducció en equip no fou una tasca fàcil. Umberto Eco recomana, en el seu llibre titulat *Dire quasi la stessa cosa*, que la primera tasca que té el traductor d'una obra és la d'aplicar el sentit comú (a continuació hi afegeix, de manera sorneguera, que el sentit comú no és tan comú!), i aconsella que, de bell antuvi, s'hauria de dur a terme una negociació entre tots els actors que intervenen en el procés de traducció i el text de partida. Ara bé, en el nostre cas, aquesta negociació se sustentava en una figura geomètrica complexa els costats de la qual estaven formats per la intenció de l'autor (amb qui no podíem confrontar-nos!), el text

font, el director de l'editorial, els traductors mateixos i l'editora.

Tanmateix, pam a pam, o per dir-ho amb Natalia Ginzburg, com a insectes en una fulla o com a formigues en un viarany, vam avançar. El treball de traducció, el de la formiga, el férem Dionís Martínez, Rafael Tomás i jo mateix. Vam mantindre debats interminables sobre la manera de traduir Estellés, i sobre la tria dels poemes i sobre el resultat final del nostre treball.

A més a més, vam decidir que buscaríem una mena de corrector de galerades italià, que no sabera el català i que revisara només el text d'arribada. Giuseppe Zirilli s'encarregà d'eixa tasca i, amb una labor d'orfebre, va polir la nostra traducció proposant-nos alternatives i esmenant-la contínuament.

Una part important d'eixa negociació que esmentava adés la vam dur a terme amb Lorenzo Massobrio, el director d'Edizioni Dell'Orso, una petita editorial que té una interessant secció dedicada a la literatura ibèrica, al capdavant de la qual hi ha Veronica Orazi, professora de llengua i literatura catalana a la Universitat de Torí, la qual col·laborà activament amb nosaltres i ens va aportar suggeriments i esmenes interessants.

Massobrio, per raons merament econòmiques, i perquè el llibre tinguera un preu accessible i no fora molt gruixut, va limitar el nombre de poemes escollits.

El pintor senès Fabio Mazzieri ens va permetre de reproduir un quadre seu, titulat *Natura morta* (2014), per a la foto de la coberta; tot un verdader compendi de tota l'obra, atés que representa, amb nítida senzillesa, una taula, damunt de la qual hi ha un bol i una poma. Escollírem eixe subjecte pictòric per les nombroses referències que fa Estellés, en molts dels seus textos, al menjar humil i casolà (allò que algun crític italià ha anomenat la cuina d'Estellés!).

Pel que fa a la tria del títol del llibre, vam descartar el neutre Antologia, que, a parer nostre, era insubstancial i molt gastat, i vam buscar-ne un altre que cridara, des del primer moment, l'atenció del lector. Al remat, optàrem per un vers de *Ciutat a cau d'orella*, el primer poemari d'Estellés que, en la nostra intenció, volia establir, d'entrada, una entesa immediata amb el lector, perquè, com va

afirmar Pérez Montaner en el pròleg del llibre, el títol escollit ja és molt estellesià, puix que la seua poesia fou escrita des del carrer, a voltes amb moments dramàtics i tristos, però, sobretot, amb l'alegria, la *gioia*, al capdavant, que caracteritza la vida dels pobles i de les ciutats del Mediterrani.

Per acabar, però no menys important, cal recordar que gràcies a l'ajuda de Pérez Montaner mateix la família del poeta ens donà totes les facilitats possibles per tal de tirar endavant el nostre projecte.

D'altra banda, cal esmentar que la nostra traducció va rebre una ajuda econòmica de l'Institut Ramon Llull.

L'estructura del llibre

La gioia della strada té un pròleg de Jaume Pérez Montaner, on s'ofereix al lector unes informacions que ubiquen correctament la producció poètica del poeta de Burjassot.

A més, també conté una nota bibliogràfica amb els estudis més rellevants sobre Estellés, una nota biogràfica i la bibliografia completa de la seua obra.

Els poemes que vam triar tenen un breu prefaci que ajuden a situar tot el corpus, la seua procedència i l'any de publicació.

A més a més, la traducció compta amb un gran nombre de notes a peu de pàgina, que ofereixen al lector una important ajuda en la comprensió textual, especialment quan es fa referència a antropònims, topònims i a referències socioculturals que, d'una altra manera, serien incomprendibles per al lector italià.

Els problemes de traducció

Traduir Estellés, tot s'ha de dir, no ha estat fàcil: vam trobar nombroses dificultats que feren impossible poder expressar plenament el mateix sentit o els mateixos matisos buscats pel fill del forner.

Tanmateix, vam tindre clar que el caràcter que volíem donar al nostre treball era divulgatiu; per això, vam orientar-nos per una lectura creativa dels textos que exigeix la plena col·laboració del

lector, intentant traslladar-los, o recrear-los, per dir-ho de nou amb Umberto Eco, és a dir, intentàrem recrear en una altra cultura i en un altre temps els poemes d'Estellés que vam triar, tot implicant el lector italià, per tal de conduir-lo pels laberints dels seus experiments poètics amb eixa vitalitat característica que s'allunya, tant en els continguts com en la forma, dels dogmes i dels cànons de la literatura catalana anterior.

George Steiner va parlar de la necessitat del traductor literari de tornar a viure l'acte creatiu que havia conformat l'escriptura de l'original, tot afegint que la traducció, abans de ser un exercici formal, és una experiència existencial.

Al cap i a la fi, és el que vam viure nosaltres, i per eixos motius, per tal de recrear l'expressió original, tot revivint l'acte creatiu original en un altre llenguatge poètic, vam trobar alguns problemes que voldria assenyalar a continuació.

La mètrica

Entre les dificultats que voldria remarcar, ocupa un lloc important la mètrica, puix que la seua funció, en l'organització lingüística de l'italià, converteix el text original en un sistema diferent.

La mètrica catalana s'inscriu en el grup de llengües, com ara el francès i l'occità, en els quals el recompte sil·làbic s'efectua fins a la darrera vocal tònica, atés que tenen una majoria de mots aguts sense cap altra síl·laba posterior.

L'italià, en canvi, compta les síl·labes de manera diferent: ho fa fins al final del vers. A més, a una paraula oxítona cal sumar-n'hi una, a una proparoxítona restar-n'hi una i les paroxítones queden iguals.

Tenint en compte aquests dos sistemes completament distints, vam decidir de donar preferència a la semàntica en detriment del metre.

El ritme

El filòsof Massimo Cacciari va afirmar que en la poesia el ritme és subjecte en si, i que si un poeta troba el ritme, també troba el subjecte; d'aquesta manera, els versos que escriu es converteixen en art, tant en l'escriptura literària original, com en la seua traducció.

He de dir que vam centrar tots els nostres esforços, com a traductors, a mantindre eixe ritme en italià. Encara que les dificultats que vam trobar van ser moltes. Com he dit adés, el català és una llengua amplament monosil·làbica i nombrosos mots es tradueixen sovint, en italià, per paraules bisil·làbiques, com ara:

llums llet foc

luci latte fuoco

En altres aspectes, com el morfosintàctic, hi ha divergències significatives, com ara en l'ús de l'article:

Un silenci, una pols,

Silenzio e polvere,

o en alguns temps verbals que també presenten una ampliació sil·làbica respecte al català:

Hi ha dies, hi ha certs dies, ja veus ara,

Guarda, ci sono giorni, ci sono certi giorni,

pense en tu i et voldria al meu costat:

penso a te e vorrei averti al mio fianco:

Pel que fa a l'aspecte sinteticoanalític, un terme català es tradueix, amb una certa freqüència, amb dues o més paraules:

vagó de tercera

vagone di terza classe

ASSUMIRÀS la veu d'un poble

PRENDERAI su di te la voce di un popolo

Com es pot veure, hi ha molts casos d'ampliació, encara que s'ha intentat mantindre la mateixa etimologia d'alguns dels mots emprats:

de la llimera

dell'albero di limoni

all tendre

germoglio d'aglio

Pel que fa als casos de reducció, a tall d'exemple, tenim:

la dona del delegat d'Hisenda

(article + nom + preposició + nom + preposició + nom)

> la moglie del daziere

(article + nom + preposició + nom)

la flor del taronger

(article + nom + preposició + nom)

> della zagara

(preposició + nom)

Quant a la pèrdua semàntica d'alguns termes en la traducció italiana, vam assumir la impossibilitat de traduir el significat d'alguns mots valencians, com ara quinzet, fugina, alcavor, espardenyes, etc., havent de recórrer a les notes a peu de pàgina o bé, com en el cas d'alcavor, a sinècdques:

alcavor

cappa

Voldria assenyalar també la dificultat de restitució del verb fotre's, en els famosos versos de les Horacianes en els quals Estellés fa una mena d'oda al pimentó torrat:

cloc els ulls i me'l fot

En valencià, eixe verb és pronominal i, en el llenguatge col·loquial, significa menjar-se o beure's alguna cosa. En canvi, en italià, el verb fottersi no té eixe valor i, per tant, en la nostra traducció:

chiudo gli occhi e me lo mangio

Vam haver d'emprar un verb transitiu (mangiare), clarament gens col·loquial, amb un pronom personal, que, d'altra banda, no és necessari per a donar compliment sintacticogramatical ni a l'enunciat ni al seu significat. Vam usar el verb mangiarsi amb la intenció d'expressar una exigència que en el sistema lingüístic italià no és representada per una funcionalitat verbal específica. Per tant, per tal de recrear el verb fotre's en el sistema lingüístic d'arribada, amb l'ús d'aquesta forma verbal volíem expressar una acció que el subjecte exercita per si mateix, o bé sobre si mateix, tot manifestant la seua participació en els efectes de l'acció mateixa, de manera que donava un matís peculiar a eixa acció, encara que el registre original s'ha perdut.

En acabar, i quasi com a resum, també cal considerar que una traducció no depén només del context lingüístic, sinó també d'una cosa que es troba fora del text mateix, que Umberto Eco anomena informació sobre el món, i sobre la qual una determinada llengua construeix els seus propis elements psicològics. Tenint en compte tot això, vam intentar buscar una equivalència funcional entre el text font i el d'arribada per tal de produir, en el lector italià, el mateix efecte que l'autor es proposava amb el text original, i recreant el nombre més gran de nivells del text traduït i no aturant-nos només en el lexical.

A tall d'exemple, voldria recordar el famós últim vers d'un poema de L'engan conech:

No vull seguir. A mamar tots els versos!

En italià, el verb mamar, usat en la interjecció que tanca el poema, el posàrem amb el modisme farsi fottere, que en mantenia tota la força i el matís col·loquial:

Non voglio continuare. A farsi fottere tutti i versi!

No cal dir que Estellés és un poeta amb molts recursos i que usa un gran nombre de registres. És un poeta culte i complex, que, més enllà d'una aparent senzillesa, eleva les seues vivències personals i totes les seues temàtiques als cims més alts de la poesia.

En definitiva, crec que el procés de traducció que vam fer fou marcat per una negociació contínua, en el qual el text d'arribada té plena dignitat artística i en què es reflecteixen les aportacions enginyoses d'un dels grans poetes de la literatura catalana del segle XX. La vida de cada dia en Estellés, els seus objectes poètics, amb una aparença que fins i tot poden semblar banals, es converteixen en alta poesia, fins i tot en una llengua distinta de l'original. Puc afirmar que, gràcies a les peculiaritats de la llengua italiana, una llengua dúctil, quasi un xiclet, en paraules d'Italo Calvino, vam poder oferir al lector italià almenys una mostra significativa del seu món poètic, amb un llenguatge personalíssim, amb ressonàncies clàssiques i modernes, tan fàcil de gaudir fins en una altra llengua.

Tot plegat, en la nostra traducció, vam intentar donar a conèixer la peculiar poètica d'Estellés –en suma, el coneixement d'un altre poètic– en el sentit més ample del terme, tot recreant, en una altra llengua, els textos del poeta de Burjassot i establint un pont entre dues cultures, ahora properes i distants, que espere que pugui ser ampliat i reforçat pel treball d'altres traductors.

Bibliografia

ARDOLINO, F. (2024). Traducció a l'italià de *M'he estimat molt la vida*, homenatge a Vicent Andrés Estellés, 21 de març, Unesco, patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes .

CACCIARI, M. (2008). *Lectio Magistralis*, Sala delle Cariatidi, Milà, 14 gener.

CALVINO, I. (1971). «L'italiano, una lingua tra le altre lingue». A: O. Parlangeli. *La nuova questione della lingua*. Brescia: Paideia, p. 151-154.

CALVO RIGUAL, C. (2016). «Vicent Andrés Estellés, *La gioia della strada*. Poesie scelte». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 6.

CIVITAREALE, P. (2016). *Poeti catalani del XX secolo*. Martinsicuro: Di Felice.

COCO, E. (2014). *Trentaquattro poeti catalani per il XXI secolo*. Rimini: Raffaelli editore.

ECO, U. (2003). *Dire quasi la stessa cosa*. Milà: Bompiani.

FAGGIN, G. (2012). *Estellés, il poeta delle meraviglie*. A: «Tratti», LXXXIX. Faenza: Moby Dick.

— (2021). *Lirici catalani*. Novi Ligure: Joker.

FUSTER, J. (1972). Pròleg a V. A. Estellés. *Recomane tenebres*. Obra Completa 1. València: Tres i Quatre.

GARAVAGLIA, L. (coord.) (2024). *Poesia in movimento: un ponte tra culture*. Antologia dei poeti partecipanti al Festival Europa in Versi e dei poeti vincitori del Premio Internazionale Europa in Versi e in Prosa 2024. Sannicola: I Quaderni del Bardo edizioni.

GINZBURG, N. (1983). Notes a la traducció en G. Flaubert. *Madame Bovary*. Torí: Einaudi.

MARTÍNEZ, J. D.; PELEGI, G.; TOMÀS, R.; ZIRILLI, G. (2016). *La gioia della strada*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

NADAL, C. (2018). «Tradurre Vicent Andrés Estellés in italiano». *Rassegna Iberistica*, 41(110).

SIVERIO, D. (ed.) (2008). *Parlano le donne. Poetesse catalane del XXI secolo*. Nàpols: Pironti.

STEINER, G. (2004). *Dopo Babele*. Milà: Garzanti.

WILCOCK, R.; WILCOCK, L. (1962). *Poeti catalani*. Milà: Bompiani.